

Mestereknek mestere

Emlékkötet a 90 éve született Kilián István tiszteletére

Mestereknek mestere

Emlékkötet a 90 éve született Kilián István tiszteletére

Mestereknek mestere

Emlékkötet a 90 éve született Kilián István tiszteletére

Az MTA Miskolci Területi Bizottság Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottsága,
a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, a Miskolci
Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola és az Egri Eszterházy Károly Katolikus
Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete által 2022. november 23-án szervezett

Kilián István emlékkonferencia anyagának szerkesztett, kibővített változata

Szerkesztette:

Kapusi Angéla, Pintér Márta Zsuzsanna, Tasi Réka

Eger, 2023

Szakmai lektor:

Kusper Judit

Nyelvi lektor:

Báthory Kinga

Az első borítón: egy 17. századi egri metszet részlete a Cifra kapuval (DIV TD 2001. 2. 1.

Szinok Gábor felvétele), a hátsó borítón: a *Comedia sive decepti fabula mundi* című magyar-latin csíksomlyói drámakézirat (Csíksomlyói Ferences Könyvtár, A VI 9/5277-es jelzet)

© a szerzők 2023

ISBN 978-963-496-256-4

A kiadásért felelős

az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora

Megjelent az EKKE Líceum Kiadó gondozásában

Kiadóvezető: Nagy Andor

Felelős szerkesztő: Kusper Judit

Nyomdai előkészítés, borítóterv: Csombó Bence

Megjelent: 2023-ban

Készítette: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdája

Felelős vezető: Kérészy László

Tartalomjegyzék

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

Kilián István. Egy tudományos pálya állomásai 7

NAGY JÚLIA

Emlékezéstöredékek..... 19

„De édes megváltónk, parancsolj minékünk”

BERNÁD RITA-MAGDOLNA – MUCKENHAUPT ERZSÉBET

Makulatúrából felismert nyomtatott iskoladráma-töredék Csíksomlyóról25

MEDGYESY S. NORBERT

Andropater és házanépe: megváltásallegóriák a 18. századi Csíksomlyón és
párhuzamai a korabeli jezsuita és piarista iskolai színpadon.....35

KÖVÁRI RÉKA

Mária-síralmak a *Ferences iskoladramák* IV. kötetében53

DEMETER JÚLIA

A csíksomlyói színjátszás ismeretlen fordulatai
(A *Ferences iskoladramák* V. kötete) 69

„Mely nagy öröm telé el szívemet”

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Közös hajóban. Drámakutatás és közköltészet-kutatás 87

KÜLLÖS IMOLA

Populáris kultúra és mindennapi élet a 18. századi ferences passiójátékokban..... 107

KOVÁCS ESZTER

Cseh és szlovák párbeszédese énekek
a 17. századi magyarországi nyomtatványokban..... 129

TASI RÉKA

Az enargeia szerepe a 17–18. századi prédikációk dramatikusságában..... 137

DUKKON ÁGNES

Etnográfiai leírások, kuriózumok és legendák
Frölich Dávid boroszlói kalendáriumában 147

„Láttam az Teátrumon egy szépséget”

EGYED EMESE

Dramai költészet a színpadon:
Scipione Maffei egyetemes színháza, 1723–1725163

BERECZ ÁGNES	
Thália bűvkörében – Ráday Pál és a színjátszás Pest-Budán.....	173
PORKOLÁB TIBOR	
A „Petőfit védő társadalom” és a <i>Honderű</i> (Egy miskolci diákcsinny irodalomtörténeti kontextusai)	181
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
A <i>Keveháza</i> helye Arany János életművében	191
Névmutató	203
A kötet szerzői	211

KÖVÁRI RÉKA

Mária-siralmak a Ferences iskoladrámák IV. kötetében

A *Magyar Tudomány Ünnepe* rendezvénysorozat keretében 2022 novemberében Miskolcon megrendezett *Mestereknek mestere Kilián István emlékkonferenciára* a vele folytatott kutatási tárgykörökből választottunk. Nem széles, de elég nagy a paletta: a Krisztus-hívó embernek az egyházi évben megélt két legnagyobb ünnepéhez, a karácsonyhoz és a húsvéthoz kapcsolódó betlehemes és passiójáték a két alternatíva. Az 1800 előtti időszakból fennmaradt történeti betlehemeseket Kilián István évtizedeken át gyűjtötte és készítette elő kritikai közreadásra, ezen életcélja végül tanítványa, Medgyesy S. Norbert szerkesztésében látott napvilágot.¹ A benne található összes zenei anyagról már beszámoltunk a drámatörténeti konferenciákon vagy a 80. születésnapjára Kilián István előtt tisztelgő kötetben.² Így a csíksomlyói szerzetesek gondos őrzésének köszönhetően megmentett, kiadástörténetileg befejezés előtt álló ferences iskoladráma maradt a téma kijelölésében a választható csoport. Ezt a *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század* sorozatban megjelenő hatalmas anyagot azonban szűkíteni kellett. Ezért

¹ A 31 darab közül a zenei vonatkozások (több teljes zeneművel) Kővári Réka, a szláv nyelvű források Kovács Eszter munkájaként jelentek meg a kötetben, amit a *Régi Magyar Dráma Kutatócsoport* Kilián István 85. születésnapján, 2018. április 6-án adott át mesterének: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*, szerk. MEDGYESY S. Norbert, s. a. r. KILIÁN István, Bp., Ráció, 2017.

² Kővári Réka, *Az Eperjesen 1651-ben előadott vízkereszti játék zenei betétei = (Dráma)szövegek metamorfózisa – kontaktustörténetek: A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei. Metamorphosis of the (Drama)texts – stories of relation*, szerk. EGYED Emese, BARTHA Katalin Ágnes, TAR Gabriella-Nóra, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2011 (A régi magyar színház, 5), 62–75.; Uő, *Népének a Régi magyar betlehemesjátékok c. kötetben = Drámák határhelyzetben I.: A 2012. szeptember 4–7-i nyitrai konferencia szerkesztett szövegei*, szerk. BRUTOVSZKY Gabriella, DEMETER Júlia, N. TÓTH Anikó, PETRES CSIZMADIA Gabriella, Kassa, Magyar Szemiotikai Társaság – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2014, 97–112.; Uő, *Dramatic songs in the Jászfényszaru Song-book (1788) = Theory and practice in 17th–19th century theatre – Sources, influences, text sin latin and in the vernacular ways towards professional stage*, ed. Katalin CZIBULA, Júlia DEMETER, Márta Zsuzsanna PINTÉR, EGER, Líceum, 2019, 131–144.; ill. Uő, *Georgius Zrunek kétnyelvű karácsonyi miséi = Szín-Játék-Költészet: Tanulmányok a nyolcvan éves Kilián István tiszteletére*, szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp.–Nagyvárad, Partium Kiadó – Protea Kulturális Egyesület – Reciti, 2013, 131–144. Illetőleg népzenei párhuzammal együtt: Uő, *Végig énekelt történeti és népi betlehemesek = Folklor és zene*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2009, 416–428.

a somlyai kézirat kiadásának, illetőleg Kilián István e forrást is érintő, a Mária-síralmakról szóló első publikációjának³ közös részhalmazát jelöltük ki: Mária-planctusok a *Ferences iskoladrámák* eddig megjelent kiadásában. Azonban még ezt a témakört is tovább kellett redukálnunk, mivel a Tanár úr egyik első tanítványa, Pintér Márta Zsuzsanna kerek évfordulójára nemrég megjelent köszöntő tanulmánykötetben az addig, 2021-ig napvilágot látott első három kötet Mária-síralmait vettük számba.⁴ Így nem maradt más témánknak, mint a *Ferences iskoladrámák* negyedik kötetében található Mária-planctusok.

A *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század* sorozat – aminek keretében időközben a 7. *Kollégiumi drámagyűjtemények* is megjelent⁵ – lezárása lesz a 6. *Ferences iskoladrámák* alsorozat tervezett hat kötete. Az alábbiakban tárgyalt negyedik kötettel teljessé vált a csíksomlyói passiójátékok legnagyobb forrásának, a *Liber Exhibens Actiones Parascevicas* című kéziratnak a kritikai közreadása.⁶ A több mint fél évszázadot átölelő forrás 1721 és 1774 között mintegy félszáz misztériumjátékot tartalmaz.⁷

³ KILIÁN István, *Magyar Mária-síralmak*, Új Írás, 1981/4, 3–17.

⁴ KÖVÁRI Réka, *Mária-síralmak a Ferences iskoladrámák 1–3. kötetében = Dulce et utile – Tanulmányok Pintér Márta Zsuzsanna 60. születésnapjára*, szerk. KÖRÖMI Gabriella, KUSPER Judit, VERÓK Attila, Eger, Líceum, 2021, 135–153.

⁵ *Kollégiumi drámagyűjtemények*, szerk. DEMETER Júlia, kiad. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, 2015 (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 7).

⁶ *Ferences iskoladrámák I, Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, szerk., kiad. DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum–Akadémiai, 2009 (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/1). *Ferences iskoladrámák II, Csíksomlyói passiójátékok 1740–1750*, szerk. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, kiad. DEMETER Júlia, KILIÁN István, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, KÖVÁRI Réka, MISKEI Antal, Bp., Balassi, 2021 (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/2). *Ferences iskoladrámák III, Csíksomlyói passiójátékok 1751–1762*, szerk.: DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, kiad. DEMETER Júlia, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, KÖVÁRI Réka, MISKEI Antal, Bp., Balassi, 2021 (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/3). *Ferences iskoladrámák IV, Csíksomlyói passiójátékok 1763–1774*, szerk. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, kiad. DEMETER Júlia, Medgyesy S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, KÖVÁRI Réka, MISKEI Antal, Bp., Balassi, [2022] (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/4).

⁷ Az eddig közreadott passiójátékok zenei munkálatairól – a korábban említett, Mária-síralmakat bemutató tanulmányon felül – ugyancsak általában a drámatörténeti konferenciákon számoltunk be, valamint más, neves kutató előtt tisztelgő alkalmakkor: KÖVÁRI Réka, *Interdiszciplináris kapcsolatok népzene-kutatói szemmel – Az Etelközi fohászok és a Ferences iskoladrámák (1.) c. kiadványok zenei munkálatairól = Diszciplínák határain innen és túl*, szerk. BALOGH Margit, Bp., MTA Társadalomkutató Központ, 2007 (Fiatal Kutatók Fóruma, 2), 519–537.; Uő, *Énekek az 1721–1739 között előadott csíksomlyói misztériumjátékokban = Dráma – múlt, színház – jelen: Tanulmányok a dráma- és színház-történet köréből. Konferencia helye, ideje: Kolozsvár, Románia 2006. 08. 28. – 2006. 08. 31.*, szerk. CZIBULA Katalin, EMÖDI András, JÁNOS-SZATHMÁRI Szabolcs, Kolozsvár–Nagyvárad, Partium Kiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület (EME), 2009 (Régi Magyar Színház, 4), 241–257.; Uő, *Ad notam... – énekek és énekelt drámaszövegek három 18. századi csíksomlyói passióban = Tükröződések – Ünnepi tanulmánykötet Domokos Mária népzene-kutató-zenetörténész tiszteletére*, szerk. SZALAY Olga, Bp., L'Harmattan – Könyvpont, 2012, 385–416.; Uő, *A „Nap, hold és csillagok, velem zokogjatok!” c. kötetben közölt 18. századi csíksomlyói passiójátékok énekei = A szövegtől a szcenikáig: Tanulmányok a dráma és színház-történet köréből. Konferencia helye, ideje: Eger, Magyarország 2015. 09. 01. – 2015.*

Mielőtt azonban a *Ferences iskoladramák* negyedik kötetében közreadott passió-játékok Mária-síralmaira térnénk rá, – hosszabb bevezető gyanánt – bemutatjuk, hogy az egyszerű felkérés, miszerint adjunk énekeket, dallamokat a passiójátékokhoz, mit is takar, ill. hogyan változott, változik a tudományos eredmények egyre modernebb megjelenítésével párhuzamosan. 2006-ban keresett meg Kilián István, hogy a kiadás előtt álló első kötet anyagához keressünk kottákat, énekeket. Akkor még csak félve társítottunk dallamokat a drámaszövegekhez, vagyis a rendezői utasításokban található ének- vagy nótautalásokat s a kifejezetten éneklésre szánt szövegek dallamait próbáltuk megfejteni, felkutatni. Elsődleges – de nem kizárólagos – forrásaink erdélyi ferences és zenetörténeti források: Kájoni János *Cantionale Catholicum* énekeskönyvének kiadásai⁸ és a hozzá tartozó dallamforrás, a *Deák–Szentés kézirat*,⁹ másodlagosan pedig ezen énekeskönyv használati helyéről származó, azaz erdélyi, bukovinai és moldvai népzenei gyűjtések (vagyis a könyvekben megtalált énekek népzenei párhuzamai). Azonban egy bő évtized után, a közelmúltban folytatódott munka során már bátrabban mertünk dallamokat ajánlani az egyes drámaszövegrészekhez, még akkor is, ha éneklésre vonatkozó utasítás vagy utalás nem szerepelt a misztériumjáték adott pontján. A második kötettől kezdve ezenfelül a Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteményéből származó internetes adatbázisra, az ott elérhető releváns népzenei gyűjtések hangfelvételeire és/vagy lejegyzéseire is tudtunk utalni.¹⁰ A mostani, negyedik kötetben pedig néhány esetben – miután történeti forrásokban nem találtunk szótagszám vagy tematika alapján megfelelő dallamot, éneket – egyből a néphagyományban fennmaradt, Csík megyében rögzített, ill. Bukovinából származó népzenei adat alapján tudtunk dallammal vagy éppen énekkel szolgálni

09. 04., szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, (2 kötet), Eger, Líceum, 2016 (Régi Magyar Színház, 6), 123–148.; Uő, *Songs in the mystery plays of Csíksomlyó performed in 1740–1762 (Franciscan School Dramas Vols 2–3)* = *Új eredmények a színház- és drámatörténeti kutatásban (17–19. század)* – *New results in the research of theatre and drama (17th–19th century)* – *Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből*, szerk. FARKAS Anett, KÖRÖMI Gabriella, Eger, EKKE Líceum, 2022, 111–128.; Uő, *Énekek az 1763–1774 között előadott csíksomlyói misztériumjátékokban (Ferences iskoladramák 4. kötet)* = *Zenetudományi dolgozatok 2023* (megjelenés előtt).

⁸ KÁJONI János, *Cantionale Catholicum*, Csíksomlyó, 1676. (a továbbiakban: *Kájoni* 1676; modern, kottás közreadása: DOMOKOS Pál Péter, „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” – Kájoni János: *Cantionale Catholicum*; Petrás Incze János: *Tudósítások*, Bp., Szent István Társulat, 1979.; BALÁS Ágoston, *Cantionale Catholicum*, Csíksomlyó, 1719. (= a Kájoni *Cantionale* második kiadása, a továbbiakban: *Kájoni* 1719); ANDRÁSI Rafael, *A’ Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve*, Csíksomlyó, 1805, 1806. (= a Kájoni *Cantionale* harmadik kiadása, a továbbiakban: *Kájoni* 1805); BAKA János, *Erdélyegyházmegyei énekeskönyv a róm[ai]. kath[olikus]. kántorok, a nép és ifjuság használatára*, Gyergyószentmiklós, [1921.] (= a Kájoni *Cantionale* negyedik kiadása, a továbbiakban: *Kájoni* 1921).

⁹ Közreadása: KÖVÁRI Réka, *A Deák–Szentés kézirat – The Deák–Szentés Manuscript*, Bp., Magyarok Nagybasszonya Ferences Rendtartomány – MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2013 (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források, 6).

¹⁰ *Hungaricana Népzenei Gyűjtemény. MTA–BTK Zenetudományi Intézet*. <https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/zit/>

a misztériumjáték egy-egy – jelen esetben az ördögök jelenetéhez kapcsolódó – pontjához.¹¹ A jövőre vonatkozóan is kell egy lényeges megjegyzést tennünk. Hamarosan elindul egy oldal az interneten, ahol a ferences iskoladrámák zenei anyagához, előadásához kívánunk segítséget nyújtani.¹² Egyrészt azzal, hogy visszamenőlegesen is adunk dallamot, éneket, bevonva a népzenei gyűjtéseket elsődleges forrásként, másrészt pedig a misztériumjátékok jelenkori előadásához – gyakorlati támogatásként – a drámaszöveg és a hozzá kapcsolt kotta párosítására hangzó anyaggal is, ugyanis számos esetben az ajánlott dallamot apróbb módosítással kell a drámaszöveghez alkalmazni (mint pl. hajlítás elhagyása, ill. alkalmazása, hang- vagy sorismétlés vagy éppen ezek kihagyása), ami nem zeneértők számára problémát okozhat. További nehézséget jelent az RMDE-sorozatban a zenei vonatkozások áttekintése. Ugyanis a szövegkiadás elvei szerint mindezek (zenei utalások, ajánlott dallamok és énekek) az egyes misztériumjátékok jegyzeteiben kaptak helyet, távol a drámaszövegektől; ráadásul amiről egyszer már volt szó, illetőleg kottáját valamelyik darab jegyzetében közöltük, arra a későbbiekben csak visszautalunk. Mostanra jelentősen megsokasodtak az egymásra, ill. visszautalások;¹³ a dallamok egy része egyre több passiónál használható fel, ezért a szótagszám alapján történt dallamtársítások esetében újabb népénekdallamokat is javasoltuk.

Rátérve a Mária-siralmakra, nem kerülhetjük meg Medgyesy S. Norbert nevét. Nem csupán azért, mert őt Kilián István tanítványaként épp a Mária-siralmak általa megkezdett s a ferences misztériumjátékok időközben előkerült kéziratai felé terelt, hanem mert doktori disszertációjában, majd 2009-ben megjelent könyvében a csíksomlyói passiók motívumrendszerét, lelkiségtörténeti hátterét és forrásait tárta fel. Medgyesy

¹¹ Az 1766-os misztériumjáték utolsó jelenetének végén egy rendezői utasítás alapján „énekléssel és beszéddel, ígéret szerint az ördögök eltemetik az áruló Júdást. Tetszés szerint.” A dráma ezen pontjára a népzenei gyűjtésekből egy csíkszentmihályi, farsangvégi tréfas siratást javasoltunk (*Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 282, 289–291, 299.). Az 1768-ban bemutatott nagypénteki játék III. felvonás 3. jelenetének utolsó, az ördögök által énekelt versszakához (*Hajja, hujja, pajtásim, moston örülyetek...*) pedig szótagszám alapján korabeli énekeskönyvekből nem, de egy bukovinai népzenei gyűjtésben találtunk alkalmas – és az ének eredeti szövegével a szituációhoz illő – dallamot (*Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 343, 359–360, 365–366.).

¹² A BTK Zenetudományi Intézet honlapjáról elérhető oldalra (http://www.zti.hu/files/kiadvanyok/rmde_xviii_szazad_6_ferences_iskoladramak) mint egy folyamatosan aktualizálható, bővíthető felületre a közeljövőben e gyakorlati segédanyagokat feltöltjük, de mellette majd esetlegesen különböző mutatókat, újabb kutatási eredményeket is közzétehetünk. A teljes *Régi Magyar Drámai Emlékek* sorozat pedig a BTK Irodalomtudományi Intézet oldaláról lesz hozzáférhető: KECSKEMÉTI Gábor, MÉSZÁROS Tamás, BUCSICS Katalin, KISS Margit, MARKÓ Veronika, *Nemzeti klasszikusok kritikai kiadásai – A BTK Irodalomtudományi Intézet textológiai portálja*, v. 1.0 (2021. január 1.), szolgáltatja a BTK Irodalomtudományi Intézet, <https://szovegtar.iti.mta.hu/>.

¹³ Sőt, mivel egyszerre jelent meg a 2. és 3. kötet, volt egy előreutalás is a 2. kötetben egy olyan ének esetében, ami 3 és 4 soros formában is élt egy 18. századi erdélyi ferences novícius kézírata szerint (a 3. kötetben egy rendezői utasításban megjelenő incipithez közölt ének dallamára lehetett énekelni a korábbi kötet egy szövegét).

a planctusok különböző csoportjait határozta meg, amit a kéziratos énekeskönyvektől a somlyai passiókon át a folklór területére is kiterjesztett.¹⁴ Ezek szerint mindaz Mária-síralom, ami a következők bármelyikét tartalmazza: Jézus és Mária búcsúzása (= betániai jelenet), a keresés motívuma (Jézus elfogása után a keresztúton), a kereszt alatti síralom, a halott Jézus teste melletti planctus (= pietà-jelenet), Mária mint az emberiség közbenjárója (= Maria Advocata) vagy Mária megfeddi a nézősereget. Természetesen olyan is lehetséges, hogy egy misztériumjátékban több motívum jelenik meg a fentiek közül, mintegy átszöve a darabot. Az utolsó motívumot csak egyetlen, épp a *Ferences iskoladrámák* negyedik kötetében megjelentetett, 1771-es passióban találjuk, de Máriának a híveket megfeddő szövege teljes egészében prózai: „Elég már, elég, szűnnyél én népem a bűntől, meddig üldözöd és ostorozod én szerelmes fiamot?...”¹⁵

A *Ferences iskoladrámák* második és harmadik kötetének munkálatairól szóló beszámolóra, a Zenetudományi Intézet 2021 tavaszi Tudományos Fórum előadására¹⁶ felállítottunk egyfajta csoportosítást arról, hogy milyen típusba sorolhatóak az egyes zenei utalások vagy énekelhető drámarészletek. Ezt a negyedik kötet tartalma szerint most tovább árnyaljuk, s az egyes csoportokba tartozóan említjük a Mária-síralmakat (az idő előrehaladtával a csíksomlyói drámákban egyre inkább teret hódító prózai részek ezekből ugyan kimaradnak, de fentebb említettük a *Ferences iskoladrámák* negyedik kötetének prózai planctusát). Eszerint tehát, vagyis a rendezői utasítások, feliratok alapján két nagy csoportot tudunk meghatározni.

I.) Az egyikbe azon drámarészletek tartoznak, amelyekben nincs semmiféle utalás arra vonatkozólag, hogy ne csupán deklamálva, mondva hangozzon el a szöveg.

¹⁴ SCHMIKLI [MEDGYESY] Norbert, *Csíksomlyói Mária-síralmak elő- és utóélete = Czuczor Gergely Bencés Gimnázium évkönyve 1996/1997*, szerk. NÉMETH Lőrinc OSB, Győr, Czuczor Gergely Bencés Gimnázium, 1997, 88–122.; MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, *Csíksomlyói Mária-síralmak elő- és utóélete = A magyar színház születése, az 1997. évi egri konferencia előadásai*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2000, 44–65.; MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*, Piliscsaba–Bp., Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009 (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források, 5 – PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely: Monográfiák, 1), 261–289.; Uő, *Mária Anya – Mária Anyánk: Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint*, s. a. r., szerk. MEDGYESY S. Norbert, Bp., Szent István Társulat, 2019, 513–754. Egy planctus – mely a *Ferences iskoladrámák* II. kötetében uralkodó dallamhordozó – legelső szövegforrásának közlését l. Uő, *A theatrum sacrum elemei a Kájon-Hymnarium nagypénteki paraliturgikus énekeiben*, Magyar Egyházzene 25(2021/2022), II, 149–190 (világhálón: https://egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2022/05/149-190_Medgyesy-S.-Norbert.pdf), 155–158.

¹⁵ A 8. sz. darab (*Moralitás arról, hogy a bűnös emberek Jézust újra és újra keresztre feszítik*) hetedik jelenet vége, *Ferences iskoladrámák* IV..., i. m., 506.; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 262.

¹⁶ Az előadás végig illusztrált felvétele elérhető a BTK Zenetudományi Intézet honlapjáról: <https://zti.hu/index.php/hu/hirek-esemenyek/113-2021/884-tudomanyos-forum-kovari-reka>.

1) Legnagyobb részt azokról a drámaszövegrészletekről van szó, amelyek nem lépnek ki a szövegkörnyezetükben megszokott verselésből, nincs éneklésre való megjegyzés, de végső soron elképzelhető, hogy ezeket is énekeltek. Számos Mária-siralom ebbe az alcsoportba tartozik, felező tizenkét szótagos sorokkal. Időrendben soroljuk fel ezeket a planctusokat, a szövegkiadásban közölt kezdősorral.¹⁷ Ilyen az 1763-as passió betániai jelenete, (Christus:) *Menyei országnak ékes koronája...*, ill. (Beata Virgo:) *Oh, szomorú Anya, immár hova légyek...* kezdettel.¹⁸ Ugyanilyen Jézus és édesanyja búcsúzása az 1764-es játékban, (Krisztus:) *Szerelmes Szent Anyám, menyből alá jöttem...*, ill. (Maria:) *Oh, szerelmes fiam, es kedves Mesterem...* szövegkezdettel.¹⁹ Kereszt alatti siralomként találjuk, ugyancsak felező tizenkét szótagos verseléssel, az 1765-ös misztériumjáték *Oh, fiam, méhemben kit gyengén hordoztam!*... kezdetű részét, ahol Mária mellett Joannes apostol és Magdalena is megszólal.²⁰ Ez a siráncokzás folytatódik a következő, utolsó jelenetben is: (Mária:) *Ah, jaj szülöttemnek drága, piros vére...* és *Ah, jaj, mely keserves egy árva anyának!*... incipitekkel.²¹ A következő, 1766-ban előadott passióban a keresés motívumát találjuk *Ah, jaj, jaj, jaj, nékem, jaj árva annyanak...* és *Jaj, jaj, hová légyek keserűségemben...* szövegkezdetekkel, amelyek között két angyal énekelve compassióra, Máriával való együttszenvedésre szólítja fel a hallgatóságot.²² Kereszt alatti siralmat olvashatunk „a hegyen” jelzéssel, vagyis elképzelhető, hogy a Somlyó hegyen fejeződött be 1768-ban a passiójáték; ekkor Mária siráncozik (*Jaj már hova legyek, fájdalomnak annya...*), majd Magda vigasztalja őt (*Ne kesegy, oh én Jesusomnak Annnya...*).²³ 1769-ben egy olyan betániai jelenetet látunk, ahol Krisztus első megszólalása (*Bé tölt már az üdö,*

¹⁷ Itt jegyezzük meg, hogy dolgozatunkban a szövegkiadásra folyamatosan hivatkozunk, azt úgy tekintjük, mint az olvasó kezében lévő forrást, ezért nem idézünk teljes versszakokat vagy énekeket. A kritikai kiadás szövegű kezdősorainak alkalmazása segít azoknak, akik előtt nem a nyomtatott kötet van, ugyanis a jelenleg elérhető, nyílt hozzáféréssű dokumentum nem követi a hivatkozott könyv tördelését (<http://real.mtak.hu/154730/>).

¹⁸ Az 1. sz. darab (*Passiójáték a szőlőművesek példázatával*) teljes negyedik jelenete, *Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 45–46.; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 261.

¹⁹ A 2. sz. darab (*Passiójáték a hét főbűn és a bűnös lélek szerepeltetésével*) teljes tizenegyedik jelenete, *Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 121–123.; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 261.

²⁰ A 3. sz. darab (*Nagypénteki játék Ábrahám és Krisztus áldozatáról*) III. felvonás tizedik jelenetében, *Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 196–197.; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 262.

²¹ A 3. sz. darab (*Nagypénteki játék Ábrahám és Krisztus áldozatáról*) III. felvonás utolsó jelenete, *Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 197–199. A jelenet végén, az Epilogus előtt Mária énekel is egy planctust (*Ah, jaj nékem, keservesnek...*), ezt lásd e dolgozatban később.

²² A 4. sz. darab (*Nagypénteki játék az emberi nem bűnbeeséséről és megjavulásáról*) tizennegyedik jelenetében, *Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 277–279.; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 262.

²³ Az 5. sz. darab (*Nagypénteki játék a bűnbeesés és az isteni irgalmasság történetével*) III. felvonás hatodik (jelenet helyett) stáció, *Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 353.; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 262.

mert harmincz esztendő hárommal jelen vagyom...) a darab más részeiben is előforduló másik (6+6+7 szótagú sorokból építkező) verseléssel íródott, de Mária megszólalásától (*Oh, szomorú üdö, melyben ezen szokot...*) visszaáll a tizenkét szótagos strófaaképlet.²⁴ Ugyanitt később, a kereszt alatt egyetlen felkiáltás hangzik el Mária szájából (*Oh, szerelmes fiam.*), amit fia viszonzása (*Oh, drága szűz anyám.*) olvaszt egyetlen tizenkét szótagos sorba.²⁵ Betániai jelenet van az 1772-ben bemutatott misztériumjátékban is, ahol a Mester tanítványaitól búcsúzván, a boldogságmondások után édesanyjához fordul (Christus: *Talám az Angyaltal hozzám küldettétél...*, ill. Maria: *En kedves magzatom, én édes szerelmem...*).²⁶ Ugyanitt a következő két jelenetben előbb az angyalok kereszt alatti síralmához csatlakozik Mária (*Ah, jaj, jaj, meg emészt szívbéli bánatom...*), majd pedig az apostolokéhoz (*Jaj, már hova légyek, fájdalomnak annya...*).²⁷ Ezen – felező tizenkettes sorokból álló – plancusszövegekhez egyébként több dallamot is tudunk ajánlani, amelyeknek kottáját a *Ferences iskoladramák* első három kötetében közöltük: *Hálát adok, Isten...*, *Szomorú a halál...*, *Ó, édes Megváltóm...*, *Mit bízik a világ...*, *Mikor Máriához...* és *Ó, keserves jajszó...*²⁸

2) Visszatérve a passiójáték szövegein végzett zenei vizsgálatok csoportosításához, még az I. nagy csoporton (éneklésre vonatkozó utalás nélküli drámarészletek) belül vannak olyan esetek, amelyek a darab nagy részétől eltérő szótagszámúak, ebből adódóan feltehetőleg mégis énekelve előadott szövegrészek. De előfordulnak olyan drámaszövegrészletek, amelyek ismert énekek átköltései, de – ugyancsak – éneklésre vonatkozó utalás nélkül maradtak fenn a 18. századi kéziratban.

II.) A másik nagy csoportba azon drámarészletek tartoznak, amelyekben van valamiféle utalás vagy jelzés zenére, énekre, táncra. Ezen belül azonban jóval több alcsoportot tudunk meghatározni.

1) Zenére, táncra, hangszerekre vonatkozó rendezői utasítások, vagy magában a drámaszövegben megjelenő szavak formájában történt utalások. Ezek alapján többféle típusba tartozó hangszerek – ütős, fúvós és vonós – fordultak elő a csíksomlyói színpadon, és többször is táncoltak a diákszínészek.

²⁴ A 6. sz. darab („*Sírjátok, oh, egek, s gyászba boruljatok*”) negyedik jelenetében, *Ferences iskoladramák IV...*, i. m., 383–384.; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdramák...*, i. m., 261.

²⁵ A 6. sz. darab („*Sírjátok, oh, egek, s gyászba boruljatok*”) tizenegyedik jelenetében, *Ferences iskoladramák IV...*, i. m., 403.; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdramák...*, i. m., 262.

²⁶ A 9. sz. darab (*Passiójáték Jézus feltámadásának történetével*) hatodik jelenetében, *Ferences iskoladramák IV...*, i. m., 557–558.; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdramák...*, i. m., 261.

²⁷ A 9. sz. darab (*Passiójáték Jézus feltámadásának történetével*) hetedik és nyolcadik jelenete végén, *Ferences iskoladramák IV...*, i. m., 560. és 564.; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdramák...*, i. m., 262.

²⁸ *Ferences iskoladramák I...*, i. m., 743–744., *Ferences iskoladramák II...*, i. m., 300–301., *Ferences iskoladramák III...*, i. m., 209–210. és 273–274.

2) Olyan, éneklésre szánt szövegek, amelyeknek dallama – egyelőre – nem ismert, vagyis nem tudunk bizonyosan a szöveghez dallamot társítani. (Ez csupán eredményesség szempontjából létrehozott csoport. Amennyiben a későbbiekben látóterünkbe kerül történeti vagy népzenei forrásból valamely drámaszöveghez társítható dallam, a 12. láb-jegyzetben megadott oldalon közölni fogjuk).

3) Szótagszám alapján történt dallamtársítás. Ez a leggyakoribb, amivel dolgunk volt, s ebbe a csoportba tartoznak a *Ferences iskoladrámák* negyedik kötetének fennmaradó Mária-siralmi. Azonban itt is szükséges egy lényeges megjegyzést tennünk. A korabeli énekeskönyvekben a nótautalások rendszere nem mindig egyértelmű, elég szövevényes esetekkel is találkozunk, illetve nem ritka, hogy egymástól eltérő szótagszámú szövekhez ugyanazt a dallamot (vagyis ugyanannak az éneknek a kezdőszavait) adják meg. Ez alapján munkánk sem teljesen egyértelmű, bátrabban lehet – és belátuk, hogy kell is – dallamokat javasolni az éneklendő drámaszövekhez. Most tehát a csoportosítás felsorolását két planctusszöveghez társítható dallam közlésével szakítjuk meg. Ez az a két Mária-siralom, amely bizonyosan énekelve hangzott el az RMDE jelen kötetének darabjaiban.

Az 1763-as misztériumjáték végén található egy 13 versszakos, kereszt alatti Mária-siralom „Planctus B. V. Mariae” felirattal (*Jaj, jaj, jaj már en nékem, mit miveljek...*), amihez nem ad a passió szerzője nótajelzést.²⁹ Szótagszám alapján sem létezik egyelőre egyértelmű dallamtársítás. De tudunk ajánlani két dallamot is, azonban mindkettőben alakítani kell a dallam-szöveg kapcsolatán, hogy a kívánt versformát (11.11.8.7.) megkapjuk. Alább egymás után, az első versszakkal mutatjuk a különböző dallamok, ill. dallamváltozatok kottáit. Majd a teljes szöveget közöljük, a következő megfontolásból. A kéziratban szellősen, szép írásképpel, strófákra, de nem sorokra tagolva olvashatjuk ezt a Mária-siralmat. Azonban egyértelműen másolásról beszélhetünk, amit a kopírozás közben vétett hibákkal, leginkább a negyedik versszak második sorával magyarázhatunk, ahol így – a kritikai szövegkiadásban olvasható módon, ragokkal bővítve: *Uratokot s meg váltotokot* – két szótaggal hosszabb szövegsor jött létre (a helyes verselés visszaállítása miatti hiátus helyét a ragok nélküli szavak kurziválásával jelezzük). Másutt egy-egy szótaggal rövidebb sorok állnak a kéziratban; ezeken a helyeken szögletes zárójelbe tettük az általunk javasolt kiegészítéseket (2. és

²⁹ Az 1. sz. darab (*Passiójáték a szőlőművesek példázatával*) tizenegyedik jelenetében, *Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 65–66.; MEDGYESY S., *A csiksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 262. Megjegyezzük, hogy a 11. versszakban Mária kiszól a hallgatósághoz (*Térjete meg, bűnösök es kevélyek...*), ami a siralmakban ritka, inkább asszonytársait szokta segítségkérőn megszólítani. Ugyanez inkább más szereplők feladata, mint jelen esetben is Mária szavai előtt két angyal beszédében olvashatjuk (*Oh, kemény atzélhoz hasonló nemzeteg...*), s két másik angyal a planctus után pedig a már erejét veszített Szűzanyát igyekszik vigasztalni (*Szünyél sirasídtol, keserves Maria...*), *Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 64. és 66.

8. vsz.).³⁰ További érdekességként emeljük ki, hogy az ének végén szerepel egy „Amen”, ami korabeli népelemek zárásaként ismerős, de misztériumjátékokban legfeljebb a darab zárásaként szokott előfordulni.

Az egyik dallam az *Ó, bú látott, sok kint vallott gyarló testem...* kezdetű éneké, aminek a *Deák–Szentek kézirat*-beli variánsát a harmadik kötetben közöltük.³¹ Alább a szövegben kurzív szedéssel jelezzük a hajlított szótagokat (aláhúzással azokat a magánhangzókat, amelyeken több hangot kell énekelni); a kottában pedig a kihagyott hangokat a kottasor fölött áthúzott karikával jelöltük.

O bu lá - tott, sok kén val - lott, gyar - ló tes - tem!

Mely nagy kin - ban, si - ra - lom - ban er - ted es - tem:

Ej - jel, nap - pal jaj - ga - tas - sal ma - gam csak vesz - tem s sü - lyesz - tem.

Jaj, *jaj*, jaj, már en nékem, mit miveljek,
 Mert meg holt szerelmesem, hová légyek,
 Sirásban lesz holtig szemem,
 S keserűségben szívem.

A másik ajánlott ének a *Seregeknek hatalmas nagy királya...* kezdetű (Sinka György 17. századi szerzeménye), melynek dallamát kolozsvári református énekeskönyvből közöltük a negyedik kötetben.³²

³⁰ Még egy apró javítást eszközöltünk a közreadáshoz képest: kurzívan szedtük a helyes olvasatú, a verseletést nem érintő betűt a 3. versszakban.

³¹ *Deák–Szentek kézirat*, 87. (KÖVÁRI, *A Deák–Szentek...*, i. m., 186. sz.), *Ferences iskoladramák III...*, i. m., 442.

³² *Kolozsvári Énekeskönyv 1778*, 175 (a *Régi Magyar Dallamok Tára II.* PAPP Géza, *A XVII. század énekelt dallamai*, Bp., Akadémiai, 2017, 385/I. sz. szerint), *Ferences iskoladramák IV...*, i. m., 72.

Se - re - gek - nek ha - tal - mas nagy ki - rá - lya,
 Kö - nyör - gé - sem Szé - ke - det meg - ta - lál - ja,
 Mert szí - ve - met sok bú áll - ja,
 Ol - lyan bűn - től, mint meg - ter - helt gá - lya.

Jaj, jaj, jaj, már en nékem, mit miveljek,
 Mert meg holt szerelmesem, hová légyek,
 Sirásban lesz holtig szemem,
 S keserűségben szívem.

Ennek az énekszövegnek népzenei gyűjtésből a mai katolikus énekeskönyvekbe bekerült változatára is énekelhető a planctus; ekkor azonban az utolsó sorban kéthangos hajlításokat ajánlunk alkalmazni. Erre utaltunk a közreadás jegyzetében, azonban itt most közöljük is e kottát (a javasolt hajlításokat az utolsó sorban a kottasor fölötti ívekkel jeleztük).³³

Poco rubato

Se-re-geknek ha - tal - mas, nagy ki - rá - lya!
 Könyörgésem tró - no - dat meg - ta - lál - ja,
 mert szí - ve - met bá - nat jár - ja,
 ir - gal - ma - dat, ke - gyel - me - det kí - ván - ja.

³³ Éneklő Egyház: *Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel és imádságokkal*, Bp., Szent István Társulat, 1985¹, 2016¹², 73. sz., *Dicsérjétek az Urat! Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel, erdélyi változatokkal*, szerk. GERÉD Vilmos – GÁL Alajos – ILLYÉS István – Dr. MARTON József, Gyulafehérvár, Római Katolikus Érsekség, 1993¹, 2007², 2014³, 73. sz.; *Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 72.

Jaj, jaj, jaj, már en nékem, mit miveljek,
 Mert meg holt szerelmesem, hová légyek,
 Sirásban lesz holtig szemem,
 S keserűségben szívem.

A teljes, helyes verselésre hozott planctus szövege:

1. Jaj, jaj, jaj, már en nékem, mit miveljek,
 Mert meg holt szerelmesem, hová légyek,
 Sirásban lesz holtig szemem,
 S keserűségben szívem.
2. Lelkem vigasztaloja s bátritoja
 Gyászos koporso[já]ban fekszik itt ma,
 Bűnösöknek lőn ő csufja,
 Ki vala világ ura.
3. Oh, iszonyu fájdalom, mely szívemet
 Győtri, es fojtogatya bus lelkemet,
 Hogy fiamot koporsoba,
 Szemlelem lenni gyaszban.
4. Oh, Adám maradványi, sirassátok
 Velem együtt *Uratok* s meg *váltotok*,
 Mert az élet semmivé lett,
 Az Isten meg őletett!
5. Hegyek, s völgyek, minyájon induljatok,
 Csorgo vizek s patakok, ne foljatok,
 Uratokon bánkogyatok,
 S halálát jajgassátok!
6. Mezőkbe mosoljogo szép virágok,
 Tű, zöldellő fű szálak s termett ágak,
 Ily nagy kinon lankagyatok,
 S foldből ki száragyatok.

7. Oh, aszonyi állatok, zokogjatok,
Velem együtt fiamon bánkogyatok,
Gyenge szűzek, mátkátokon,
Szomorán jajgassatok.
8. Velem keseregjete, fene vadak,
Tengeri örvényesben lako halak,
Fenyés Eg, [Nap,]³⁴ Hold, s Csillagok
Homáljba boruljatok.
9. Nagy havasok s kő sziklák, hasagyatok,
Csuszo mászo állatok, némuljatok,
Oh, Angyalok, öltözzetek
Szomoru gyászba, Egek!
10. Oh, zsidoknál gonoszabb pápistaság,
Mely igen meg vakított a gonoszság,
Hogy veszeljed nem űsméred,
Prédára hanyod lelked.
11. Térjete meg, bűnösök es kevéjlek,
Lágyuljon meg szivetek, kegyitlenek,
Mert itt fekszik Istenetek,
Akit ma meg öléték!
12. Ki agya nékem, hogy itten meg haljak,
Koporsoba fiammal együtt száljak,
Tetemével maradhassak,
S tölle el ne szakagyak?
13. Jaj, fogjatok, mert többé nem szolhatok,
Szivemet fojtogattyák nagy bánatok,
Kénok között el ájulok,
Szernyű halált meg halok.
Amen.

³⁴ Más megoldás is lehetséges a kiegészítésre, pl. Eg[bolt].

A *Ferences iskoladramák* negyedik kötetében bizonyosan énekelve előadott másik Mária-síralmat az 1765-ös passió utolsó jelenetének végén találjuk.³⁵ E planctus előtt kétszer is megszólal Mária, felező 12-es, siránkozó soraira fentebb (az I. nagy csoportban) utaltunk. Azonban az *Ah, jaj nékem Keservesnek! Jaj, szomorú Anyának!* kezdetű négy szakasz többféle módon is megkülönböztetett: egyrészt az addigi versszakonkénti tördelést soronkénti tagolás váltja, másrészt pedig a strófákat meg is számozta a darab másolója.³⁶ E különleges, refrénes planctusének 8+7-es osztatú soraihoz szótagszám alapján a 18. századi erdélyi ferences *Deák–Szentés kéziratból* a *Horrenda mors, tremenda mors* kezdetű halottas dallamát ajánlottuk.³⁷ E rövid síralom teljes szövegét hozzuk, jelezve az ajánlott dallam hajlításait (kurzív szótagok, aláhúzott magánhangzók); a kritikai szövegkiadáshoz képest a refrénben jelzett rövidítéseket jelöletlenül feloldottuk (valamint az utolsó versszak elején egy betű kurziválásával jelezzük a kézirat és a közreadás eltérését: Gyengye – Gyenge).

Hor - ren - da Mors, tre - men - da Mors, te - lo mi - nax et ar - cu:

Fa - ta - le tor - quet spi - cu - lum, nul - la quod ar - te vi - tes.

Ut fu - mus e - va - ne - sci - mus, e - li - mi - na - mur o - mnes.

Ab - i - bis hinc, ful - gen - ti - bus non fle - cti - tur me - tal - lis.

³⁵ A 3. sz. darab (*Nagypénteki játék Ábrahám és Krisztus áldozatáról*) III. felvonás utolsó, tizenegyedik jelenetének vége, *Ferences iskoladramák IV...*, i. m., 199–200.

³⁶ E sorszámozás arra engedhet következtetni, hogy az előtte lévő planctus és más szereplők (Magdalena, Joannes apostol) sorai csak deklamálva hangoztak el. Viszont mivel sehol sincs olyan megjegyzés, mely szerint a csíksomlyói gimnazista fiúnak e négy versszakot énekelni kellene (akár egy „Cantus” vagy „Planctus” formájában tett felirattal, akár a cantare ige valamely alakjával), és előtte sincs ennek ellenkezőjére példa, ezért úgy véljük, hogy a teljes jelenet énekelve hangozott el; egyedül néhány, Christusnak a kereszten kimondott utolsó szava szólt bizonyosan nem énekelve.

³⁷ *Deák–Szentés kézirat*, 84. (KÖVÁRI, *A Deák–Szentés...*, i. m., 176. sz.), *Ferences iskoladramák III...*, i. m., 209.

1. *Ah*, jaj nékem, keservesnek! Jaj, szomoru anyának!
Midőn kinban, fájdámban testét látom fiamnak.
Már mit tégyek s hová légyek, ha téged el vesztelek?
Vég oramot adgyad, szívem, te veled egygyüt érjem.
2. *Oh*, én szerelmes magzatom, mért szenvedtél kint, gyemántom?
Enyhísd szomoru *anyá*dot, ad biztató szavadot.
Oh, vigasztalj, oh, gyamolics, én fájdalmimot enyhísd!
Vég oramot adgyad, szívem, te veled egygyüt érjem.
3. *Oh*, Istennek alkotmányi, kivált Adám fiai,
Kereszt alatt *velem* sirni, győjtek szánakodni,
Mert az *élet* halált szenved, ki mindeneket éltet!
Vég oramot adgyad, szívem, te veled egygyüt érjem.
4. *Gyengye* szűzek mátkátonkon, angyalok királytonkon,
Férjek, aszszonyok *sír*jatok, halálán van Uratok.
Öltözzetek már mind gyázba, nap, hóld, csillag, bánatba!
Vég oramot adgyad, szívem, te veled egygyüt érjem.

Folytatva a *Liber Exhibens Actiones parascevicas* misztériumjátékain végzett zenei munkálataink csoportosítását, már csak felsorolással tudunk élni, mivel több Mária-siralom nincs az RMDE szóban forgó (6/4.) kötetében.

4) Tematika alapján történt énektársítás. Ilyen esetekben a rendezői utasítás csupán olyasmint ír, hogy melyik szereplő énekel, vagy miről legyen az adott ponton ének.

5) Rendezői utasításban szereplő énekincipit. Ekkor a dráma szerzője (esetleg másolója) által ismertnek, közismertnek tartott éneket nem írtak be a szövegtörzsbe, de mégis elhangzásra ítélték (csupán feljegyezték – általában a lapszélen –, hogy az adott kezdőszavú ének kinek a szájából s a dráma mely pontján kell elhangozzon).

6) Előfordul olyan is, hogy egy népének szövegét másolják a drámába. Ilyennel a negyedik kötetben találkozunk, ahol Anima, a bűnös lélek éneklő a korban újnak számító (nyomtatott énekeskönyvekben a 18. század legvégén megjelenő) *Ah, félék, rettegek, Jézusom, mit tegyek...* kezdetű, a népzenei gyűjteményekben máig élő éneket.³⁸

7) Énekelt drámaszöveg megadott nótautalással. Az adott darab szerzője egy, általa ismert ének dallamára költött a misztériumjátékba illő verset.

³⁸ A 2. sz. darab (*Passiójáték a hét főbűn és a bűnös lélek szerepeltetésével*) tizenhatodik jelenet második fele, *Ferences iskoladrámák IV...*, i. m., 135–136.

8) Gregorián énekek. Ez a csoport csupán önkényesen kialakított, több más csoportba illeszthető tételeket tartalmaz; azonban fontosnak tartjuk jelezni a gregorián énekek 18. századi színpadi előfordulásának jelentőségét (a kritikai kiadás első három kötetében fordulnak elő).

Befejezésül a történelem viszontagságaira, az isteni gondviselésnek a kutatást is befolyásoló jelentőségére szeretnénk kitérni. Kilián István 1981-ben megjelent, a Mária-síralmakról szóló első publikációjában – amikor még úgy lehetett tudni, hogy a csíksomlyói kéziratok elvesztek, ezért csak korábbi közlésekből és egy-két másolatból ismerhetett néhány szöveget – a következőt írta: „Azokban a misztériumdramákban, amelyeket Fülöp Árpád adott közre, csak egyben találtunk Mária-síralmat. Meggondolkoztató, hogy ezeknek a nagypénteki passióknak szinte legszebb lírai betétje miért sikkadt el ekkorra”.³⁹ E tanulmányát Kilián élete vége felé átirta, kibővítette, amiről Pintér Márta Zsuzsanna adott hírt, és közölte is e dolgozatot.⁴⁰ Ebben már több ferences iskoladramát említett, és idézett belőlük Mária-síralmakat (kihagyva a fenti sorokat). Istennek, a somlyai Szűzanyának, kegyszobrának s nem utolsósorban a ferences testvéreknek, köztük Daczó Lukács és Márk József atyáknak, valamint Muckenhaupt Erzsébetnek hála, a kéziratok megmaradtak, előkerültek, s már nem veszhetnek el. Így az *RMDE XVIII. század* sorozat 6. *Ferences iskoladramák* alsorozatának a legnagyobb kéziratforrást, a *Liber Exhibenst* közreadó s immár teljes egészében megjelent első négy kötetében jóval több Mária-síralom olvasható: nagyjából a misztériumjátékok felében van a Mária-síralmak valamely fájának egy vagy több képviselője. És valóban ezeket tekinthetjük a misztériumjátékok legszebb, legdrámaibb, az érzelmekre leginkább ható részeinek. A *Ferences iskoladramák* megjelent köteteiben már mindenki számára elérhető csíksomlyói szövegekben nem csupán a mai csíki beszédben továbbélő 18. századi nyelvezetet, a kor somlyai ferences tanárai által alkalmazott lelkeségi és didaktikai szövegezést, a bibliai történetek átadását, tanítását figyelhetjük meg, de a nagypénteki színjátszás céljait is: az érzelmekre hatást, az együttérzés (*compassio*) megvalósulását, a bűnbánat felindítását. Mindezek, tehát az énekelt (vagy esetleg csupán deklamált) drámaszövegek – bármiféle színházi vagy rendezői praktika hozzáadása nélkül – önmagukban is teljesítik küldetésüket.

S hogy miért említettünk név szerint két, ma már – reményeink szerint Kilián Istvánnal együtt – az égi karban éneklő erdélyi ferences szerzetest? József atyáról ismert, hogy élete – miután Lukács atya kérésére az 1969 karácsonya előtti napokban Somlyóra került – a kántorkodás mellett a könyvek, kéziratok őrzésével, gondozásával,

³⁹ KILIÁN, *i. m.*, 13.

⁴⁰ KILIÁN István, *Régi magyar Mária-síralmak*, Theatron 15(2021), III, 201–212.; PINTÉR Márta Zsuzsanna, Theatron 15(2001), III, 198–200.

tanulmányozásával telt.⁴¹ 1957-ben a csíksomlyói rendházba egyetlen szerzetes térhetett vissza. Az ott 13 évig egyedül szolgáló Lukács atya⁴² témánkban betöltött szerepére Muckenhaupt Erzsébet, az 1980. augusztus 22-én a Mária-kegyszobor akkorra már felújításra szoruló talapzatából előkerült anyag (és más ferences könyvállomány) világi gondozója, a csíksomlyói nyomda és könyvkötészet szakavatott tudója, csíkszeredai muzeológus nemrég hívta fel figyelmünket. 1999-ben megjelent összefoglaló könyvében⁴³ Muckenhaupt Erzsébet – Márk József atyától – még úgy tudta, hogy az 1980-as években a templomban és a refektórium falában megtalált könyveket együttesen 1944–48 között rejtették el a szerzetesek. Lukács atya azonban elárulta az igazságot: a kegyszobor alatti üregbe csak az ő idejében, az 1960-as években rejtették el a könyveket, kéziratokat. Az utókornak hála, Daczó Lukács atya Somlyón rögzített feljegyzéseit 2008-ban elküldte Márk József atyának, s egy levélben kérte őt, hogy Muckenhaupt Erzsébetnek is mutassa meg a papírokat. Nekik köszönhetően ma ezek is kutathatók a rendházban; az 1980-ban előkerült anyagot érintő leveleket pedig Muckenhaupt Erzsébet 2020-as tanulmányában meg is jelentette.⁴⁴ Eszerint az iskoladrámákat a ferencesek a templomban, az orgonában helyezték el internálásuk előtt, ahol 1957-ben találta meg a köteteket és a két dobozt Lukács atya, majd pedig ő helyezte el 1965-ben a könyveket a Mária-szobor alá.

A csíksomlyói misztériumjátékok végén lévő rövidítés igazán helytálló, még ha a nemrégiben a mennyei hazába tért, nem kanonizált égi – ferences és világi – énekesekre is alkalmazzuk az utolsó szavakat: *Omnia ad maiorem Dei gloriam Beatae Virginis Mariae et omnium Sanctorum Honorem.*

⁴¹ <https://markjozsef.home.blog/>

⁴² <https://romkat.ro/2018/10/16/elhunyt-daczo-arpad-erno-p-lukacs/>

⁴³ MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*, Bp.–Kolozsvár, [1999]. 19–26, 94–125.

⁴⁴ MUCKENHAUPT Erzsébet, „Nehéz idők szomorú emlékezetéül” – *Adalékok az 1980. évi csíksomlyói könyvlelet történetéhez*, Aeropolisz (Történelmi – és társadalomtudományi tanulmányok, Székelyudvarhely), 19(2019. évi évkönyv, 2020.), 301–320. Különösen a 301–302. és 306. oldalak.

A KÖTET SZERZŐI

Berecz Ágnes, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye,
gyűjteményigazgató
berecz.agnes@rgy.hu

Bernád Rita-Magdolna, Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, levéltárigazgató
rhytus@yahoo.com

Csörsz Rumen István irodalomtörténész, régizenész, Bölcsészettudományi Kutató-
központ Irodalomtudományi Intézet, tudományos főmunkatárs
Csorsz.Rumen.Istvan@abtk.hu

Demeter Júlia, dráma- és színháztörténész, Eötvös Loránd Tudományegyetem, ny.
főiskolai tanár
demeter.elte@gmail.com

Dukkon Ágnes, irodalomtörténész, Eötvös Loránd Tudományegyetem, ny. egyetemi
tanár
dukkonagnes@gmail.com

Egyed Emese irodalom- és színháztörténész, Babeş – Bolyai Tudományegyetem,
Kolozsvár, ny. egyetemi tanár
egyedemesek@yahoo.com

Kovács Eszter Országos Széchényi Könyvtár – PPKE, tudományos munkatárs
koveszt@gmail.com

Kővári Réka egyházzenész, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi
Intézet, tudományos főmunkatárs
Kovari.Reka@abtk.hu

Küllös Imola néprajzkutató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, ny. egyetemi tanár
kullosimola@gmail.com

Medgyesy S. Norbert dráma- és színháztörténész, művelődéstörténész, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, tanszékvezető egyetemi docens
medgyesynorbert@gmail.com

Muckenhaupt Erzsébet, könyvtörténész, a Csíkszeredai Csíki Székely Múzeum ny. muzeológusa
merzike52@gmail.com

Nagy Júlia turisztikai szakértő, ügyvezető, Innotime KFT
julia.nagy@innotime-hungary.com

Pintér Márta Zsuzsanna, dráma- és színháztörténész, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár
pinter.marta@uni-eszterhazy.hu

Porkoláb Tibor irodalomtörténész, Miskolci Egyetem, egyetemi docens
tibor.porkolab@uni-miskolc.hu

Szörényi László irodalomtörténész, az ELKH BTK ITI emeritus kutatóprofesszora és a SZTE BTK professor emeritusa
Szorenyi.Laszlo@abtk.hu

Tasi Réka irodalomtörténész, Miskolci Egyetem, intézetigazgató egyetemi docens
tasireka@gmail.com

O Cui in praeiudicium se huiusmodi
sit in apta iudic
la ludibris? ehen!
ing bany itok
kodoz atok
nem leppen
it mag a d' isten
it in d' ben
la lelekben.

trivise protezu
amuly entia loch
donam tempore

Ea agite otandam ratijsicite!
Ut stolis mordax indiget pisibus hominibus
Ut fallat avida et cupit exasperas
Igy az ipishenak meg rontyáit felkel
E meg maslag az ak gyenge elmijeket
a jogokelot et fordítáit felkel
Veleke jóvájáró t'nekik felkel
Ugymin: Vigorág et trisat es jatekok
felkel had onk vesperó dolgokest
Taj! hat e ludoda?

Polphus. Et Receptor Vram

Virbus.
Proh! quid conspiciunt oculi muni hostilem
Poda Quid tibi su?

Virbus. Cuius ista locus? quid scilicet errans
Alterius letare? Anima? Hygiea pabula
grata cotura tolle tibi.

Virbus. Pa Non faciam mihi cura meorum

Virbus. O Hygie in misera mortales utq minas
immortalis adsum!

De magy ob erije vagy on a Livishu nad
A di meg rontyáit felkel pokolnak.
Arent onst mongy atok illene Patornak.
Es ha en jár atok utyam a jó ág nak.
Perge age vniue omium huiusmodi virtute laborum
Perge age et in d'is huiusmodi am defire, locho
More ad virs tigr aspa ferent.
Hogy ha lev ony atok ludin, lis ishtenak,
Miképpen al atok denac vashetnek?
Mug kamitak elak job na fgyalmi felkel.

Emekben ti mindinkor forgatok
Hogy egy lex vateha meg kely en habn otok
Evisagrok mind en jóvait hadn otok
fölte porra meg kel Linni hogy vely atok.
Linn eny itileke ottan lat allani
Hogy ha Rientit ellet, Mungyaghe Ragni
de ha bimbén half meg pokolnak felallani.
Emegy vigto dolgot forgad az elmd be
es toha menit es el a bolos mongya, bimbé.

A Chus Linn Scena sta.

Polphus. Viribus Laboribus et vigiliis
Legendum est quod quidam seduit Cleandrus
et peregrinatus, quod et alii mox legunt
Ing. dum bavi in dial olim magnum in
civibus. Hic le omnium artium Professorum
obiciens validioribus vim utis conditi et
induit in laqueum peccatorum.

Polphus.
Non enim d'is, fabor, nec clarum nomen auri
sed probite et magna vim inuicem facit
Vltus argentum et auri virtute auri
Hoc verum profert erigile dura vira
Rient? Tim box eleret a ki akas elni
Apnaki en tok at kellekik? Remed ni
Hidig et hamele g egy azant kelt vir in
D'etel hangy ad et al kelt om yorg abni
Nem lehet eleret orikem et ferd nem
Mibel hogy kemj esem gyengen nevelleten
Behat et utanis elak amint ellem.

Polphus. E meg yate behaten le
Emek onas kelt Berit nem behaten
Non en ha vrend orlak nyakam konit kinkit
Ugy L'fem en akem L'fem hrem inuicem
E meg yate behaten en kelt o D'f agokera
Nyelak? E vado many ok meg fannak d'ara
nyg L'fick en hre D'fick or fag obo.
Ho beidit el j'ohed? Cleandrus velum
L'fagot hre jo L'fag vagy an amand ig en
Cleand
Mint hogy edig egy ilt ellem gopple vild
Nem lehet meg v alnom, L'elom orandam polk